

1940 - 1945

ALBERT KOENS

Erik Smit | Marlies Smit

Op de foto hierboven zie je de smederij in 1921. Op de stoel zit Hendertje Koens-Werkman met dochter Anje Koens op schoot, naast haar staat smid Albert Koens en naast hem smidsknecht Piet Kuiper.

Anje Koens 1920-2013	Aldert Koens 1921-2006	Klaas Koens 1923-2018	Freerk Koens 1927-2008	Ebel Koens 1927-1927
Ebel Koens 1930-2014	Reinder Koens 1933-2013	Jantje Koens 1934 -	NN Koens 1936-1936	Trijn Koens 1937 -

Voorwoord

Dit verslag is geschreven door mijn grootvader Albert Koens. Hij had sinds 1919 de smederij aan de Hoofdweg B38 te Zijldijk en woonde en werkte daar met zijn vrouw Hendertje Werkman en hun kinderen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog raakte Albert Koens betrokken bij de hulp aan onderduikers, met name het regelen van onderduikadressen en valse papieren. Het bleek dat hij daarvan na de oorlog het een en ander op papier gezet heeft.

Dit verslag is oorspronkelijk opgeschreven in het verkoopdagboek van 1952. Hierin werden de dagelijkse verkopen en werkzaamheden voor klanten in klad genoteerd, om later gefactureerd te worden. Het was een langwerpig boekwerk van gelinieerd papier van 33 x 13 cm groot. Dit boek werd bewaard in een oude kast op de zolder van de smederij, waar de administratie van tientallen jaren was opgeslagen. Bij de verkoop van de smederij aan de gemeente in 1980 is het meeste hiervan weggegooid. Oom Ebel Koens heeft toen het katern met het verslag uit het verkoopboek gescheurd en meegenomen naar huis en daar is het vervolgens jarenlang vergeten.

Het dook pas weer op in 2016 toen na het overlijden van tante Fenna (weduwe van Aldert Koens) een koffertje met spulletjes uit haar nalatenschap rouleerde binnen de familie Koens. In dit koffertje zat ook een oud facturenboek van de smederij en tante Bets (weduwe van Ebel Koens) herinnerde zich dat zij ook nog ergens iets had liggen van de smederij. En zo kwam het verslag weer boven water. Haar schoonzoon Erik Smit en haar kleindochter Marlies Smit hebben het verslag ontcijferd en uitgeschreven en verwerkt tot een boekwerkje dat binnen de familie Koens is verspreid.

Het manuscript bevat 36 pagina's, genummerd van 2 t/m 37. De eerste pagina ontbreekt, die is waarschijnlijk verloren gegaan doordat het verslag uit het verkoopboek is gescheurd. Het hele verslag is met potlood geschreven. Het is niet helemaal duidelijk wanneer het verslag is geschreven. Hoewel het is opgenomen in het verkoopdagboek dat eindigt in 1952, is daarmee niet gezegd dat het ook toen pas geschreven is. Het lijkt er op dat het verslag in een leeg boek is geschreven, waarvan het niet-gebruikte deel later als verkoopboek is gebruikt. Een aanwijzing hiervoor is dat het verkoopboek op de kop staat ten

opzichte van het verslag, alsof grootvader Koens later achterin het boek is begonnen met zijn verkoop aantekeningen.

Een andere aanwijzing vinden we in de laatste alinea van het verslag. Het is namelijk niet geschreven als een verantwoording aan het nageslacht, maar als een brief aan familie in Amerika. Hendertje Werkman had namelijk een zuster Jantje Werkman, die getrouwd was met Alje van der Laan. Het echtpaar Van der Laan is in 1913 met hun kinderen geëmigreerd naar Amerika, waar ze gingen wonen in Chicago. Eén van hun dochters heette Pieterke van der Laan (die in Amerika Nelle werd genoemd) en zij was getrouwd met dominee George Yff. Ik stel me voor dat het briefcontact tijdens de oorlog jarenlang verbroken was, er was geen post tussen bezet Nederland en Amerika. Toen dat na de bevrijding wel weer mogelijk werd, was er natuurlijk veel te vertellen. Ik vermoed daarom dat het verslag misschien al wel in de zomer van 1945 is geschreven. Of oom Klaas Koens dit inderdaad op een typemachine heeft overgeschreven, weet ik niet. Het origineel is in elk geval in Nederland gebleven (gelukkig).

Dit boekwerkje is een tweede, verbeterde versie. Een aantal eerder onleesbare woorden in de eerste versie kon ik uiteindelijk wel ontcijferen en een aantal fouten heb ik gecorrigeerd. Verder heb ik de tekst wat letterlijker gevolgd zoals het toen geschreven werd, met woorden als ‘alzo, menschen, Duitschers’, etc. Mijn grootvader Albert Koens gebruikte te pas en te onpas hoofdletters, maar daar heb ik me niet al te nauwkeurig aan gehouden. En de interpunctie was helemaal een probleem, punten en komma’s ontbreken veelal, die heb ik zonodig ook zelf wel toegevoegd, zoals Erik en Marlies ook al hadden gedaan. Maar wie een taalkundig onderzoek zou willen doen, kan beter het originele manuscript raadplegen.

Verder heb ik dit voorwoord toegevoegd en nog een paar andere foto’s. En achterin een brief van Piet Kuiper, die vóór de oorlog smidsknecht was geweest bij Albert Koens. Hij schreef die brief aan mijn grootvader vanuit de gevangenis in Breda waar hij zijn straf uitzat vanwege zijn daden in de oorlog.

Om even terug te komen op die eerste morgen. Een buurman, timmerman van beroep, sprak als zijn gevoelens uit: hij was liever levende Duitscher als doode Hollander. Waarop ik antwoorde er is wel een leven erger dan de dood, waarop direct gevraagd werd, wat wilt gij dan? Vechten en nogmaals vechten maar met de middelen die mij ten dienste staan, wat ik ook werkelijk gedaan heb. Maar ook daar waren vreselijke gevaren aan verbonden. De Distributiediensten waren reeds voor de inval der Duitschers aanwezig, maar direct dat de Duitschers hier kwamen werd die dienst vervangen. Alles kwam op de bon. Letterlijk niets dat er buiten was, en weinig dat er gegeven werd, alzo dat een ieder naar wegen en middelen zocht om iets meer te krijgen, alzo kwam de zwarte handel en wie waren het die dat konden kopen, de Duitschers, alzo geen zwarte handel, elkaar helpen zoveel als men maar kon. Vijf dagen en Nederland was onder de voet gelopen, in die vijf dagen zwierven de oudste jongens overal waar ze maar dachten dat wat gebeuren kon, daar waren zij, wat voor Vader en Moeder met vele en grote zorgen gepaard ging. Pinkstermaandag 's morgens vliegtuig geronk, gauw even zien, ja hoor een zware Duitse machine vloog zigzag door de lucht en er achter aan een kleintje, een G1, zoals ze hier hadden en ja hoor dat kleine ding kwam dicht bij de groote en gaf hem de volle laag, de groote daalde plotseling met de neus naar beneden en is verdwenen in de Eems, het water heeft zich er boven gesloten. Daarna kwamen de berichten los over gesneuvelden, over krijgsgevangenen, over achtergebleven soldaten, enz, enz.

Dat alles is teveel om op te noemen, en ik weet dat ook alles niet meer. Wel weet ik nog als de dag van gisteren dat de krijgsgevangenen weer vrijgelaten werden, wat bij veelen groote vreugde gaf. Hun dierbaren kwamen thuis. Dat was werkelijk van de Duitschers een prachtzet. Velen dachten iets milder over Hitler en zijn kornuiten, wat wel begrijpelijk is. Daarna kwamen al gauw verschillende verordeningen los. Bijv. ieder moest een persoonsbewijs hebben, dat was een bewijs waarop je portret, ouderdom, jaar van geboorte, welk ambt je bekleede enz. enz. Alle mensen liepen om 't hartst om zoo'n ding. Alleen mijn persoon ging er niet heen en de politie maakte verbaal natuurlijk, dat gaf een boete. Later wisten ook de leidende figuren wel dat het fout was, maar gedane zaken namen ook in dat geval geen keer. De volgende verordening was Arbeidsdienst voor jongens vanaf 17 jaar tot opvoeding en voorbereiding Hitler jeugd. Klaas onze tweede jongen, was een van de eerste van 't dorp, welke er voor werd geroepen om gekeurd te worden. Onze kinderen waren opgevoed in de dienst des Heeren op de Geref. school en Mulo onderwijs genoten. Dat liet ik niet voetstoots vernietigen door NSB of Nazi kliek. Dus die jongen moest verdwijnen en hij verdween. Ik had inmiddels connectie gekregen met gelijkgezinden en Klaas vertrok naar Meppel en vandaar naar Roveen en nog weer een poosje later naar Bruchterveld. Ge begrijpt dat zoiets moeilijk is om een jongen zoo'n tijd te laten zwerven, maar Gode zij dank, hij was goed bezorgd en verzorgd.

Eenmaal heb ik hem bezocht, en kwam wel voldaan weer thuis en Moeder was vele zorgen lichter geworden. Klaas was verdwenen, nu kwamen er ook andere mensen of ik ook plaats wist voor hun jongens. En ze zijn geholpen, ook kwamen ze wel van verre gepakt en gezakt, soms een briefje bij zich, verborgen in de schoenen of in de kousen of pet of hoofddekseel. En dan maar weer aan de scharrel om onderdak en ze zijn onderdak gekomen. Zelf hebben wij een 8 maanden gehad en later nog weer een 4 maanden, welke 6 weken bij ons ziek is geweest, ja, ja, ge begrijpt dat was altijd niet gemakkelijk. Doordat hier af en toe jonge mensen kwamen en weer vertrokken natuurlijk, viel dat op, want ook hier waren er die de Nazi's goed gezind waren of eigenlijk verraders, dus op een Zondagavond werd mij een tip gegeven dat wij huiszoeking kregen, dat was minder mooi, 't was ongeveer 's avonds half elf en om elf uur moest alles binnen de deuren zijn, dus dat was maar kort om ze alle weg te werken, er waren namelijk 5 welke direct verdwijnen moesten, maar 't ging alweer, die jongens weg en Freerk moest uit bed en helpen om alles weg te werken wat geen Duitse ogen mochten zien. 's Morgens om 5 uur was alles weg wij konden ze verwachten, dus we waren rustig, maar er kwam niets. Dinsdagmorgens bij het ontsluiten der deuren stond een jood voor mij, ongewaschen en ongekamd, wit als een doode, kom maar binnen, en eet en drink met ons, daar knapte hij van op, maar bergen kon ik hem niet, dus bracht ik hem naar een buurman, welke beloofde hem 2 dagen op te bergen. Direct omkleden. Ebel nog een schooljongen

ook aangekleed en dat naar Groningen. Als er wat gebeuren moest, nam ik vaak een van die jongens mee, liep het verkeerd dan wisten die waar ik bleef en ze waren wel zoo goed bij, dat ze weer thuis kwamen. In Groningen wist ik wel een adres welk voor ondergedoken Joden zorgde, dus daar naar toe en dat lukte mij, ik kreeg weer onderdak voor die man. Dat is ook de eenigste jood met welk ik in aanraking ben geweest en hij is er nog, in 't leven gebleven, mooi hé. Dat was dat, maar nu komt eigenlijk de klap op de vuurpijl. Onderwijl ik bezig was in Groningen een Jood voort te helpen, was er thuis bij moeder Hendertje huiszoeking, ja dan gaat het wel wat al te erg, dunkt U ook niet, maar Hendertje was niet erg verlegen en Anje de oudste dochter helemaal niet, daarbij was het Nederlandsche Politie wat altijd nog beter was dan Duitsche. Op de terugreis van Groningen in de trein te Warffum kwam mijn oudste zoon Aldert mij en Ebel al waarschuwen, niet naar huis er is huiszoeking. Dus de berichtgeving was in orde. Ook de stationschef had al getelefoneerd, alles voor elkaar. In Uithuizen uit de trein en afwachten. Anje kwam een oogenblik later dat ze weg waren, maar Vader moest bij de Politie komen, en wie waren het? De namen werden genoemd, ook dat was in orde, dat durfde ik wel weer afzien, dus naar huis en een uurtje later maar naar de politie te 't Zandt. De politie te 't Zandt en Opperwachtman en een Luitenant van Loppersum zaten op mij te wachten en dat

was niet best, als die heeren moesten wachten, maar als ze niet wilden wachten hadden ze maar weg moeten gaan, nietwaar. Dat liet mij koud en zij waren warm, dat begrijpt ge, dus koud en warm dat botst tegen mekaar. Ze verweten mij dat ik 2 hadt voortgeholpen. Ze wisten niks, was mijn antwoord, wat ook juist was, want ik wist zelf niet meer hoeveel ik wel hadt geholpen. Dat ging zo een poosje voort totdat de luitenant mij een notitie, uit een boekje gescheurd welke in mijn schrijfbureau lag, voorhield waarop stond “artikel 13 Ambtenaren regelement?” met een vraagteken. Moet je zoiets opschrijven vroeg hij. Mijnheer antwoorde ik, ik weet niet wat in dat artikel staat. U is ambtenaar vertel jij mij dat. Hij antwoorde ‘jij kletst’, waarop ik prompt het antwoord gaf en nou klets jij. Hij gevoelde dat ik hem beet nam en alzoo mooi kwaad, maar de Opperwachtmeester, welke mij beter kende, kwam tussen beide en zei: Koens wees nou gewaarschuwd. Wij doen je niks, maar wij hebben opdracht en na ons kunnen er wel eens andere komen. Mijnheer ik neem je waarschuwing in dank aan, dat is altijd zo geweest, een gewaarschuwd man telt voor twee, met andere woorden ik zal oppassen en nog beter mijn best doen. Ik was te brutaal geweest in alles, dus voorzichtiger en nog meer doen. Dat was weer dat en voorlopig weer afgelopen, maar lang niet veilig. Inmiddels kwam weer een nieuwe verordening af, alle mensen moesten zich melden voor een Ausweis, dat was voor de landarbeiders, anderen moesten naar Duitsland, de timmerlieden smeden ververs enz enz welke maar niet met de landbouw in contact stonden,

moesten alle naar Duitsland. Nou natuurlijk niemand moest zich opgeven, maar de groote hoop ging wel en ja de Vrouw en de jongens dachten dat het beter was om zoo'n ding te halen. Toen heb ik beloofd om de jongens een te bezorgen. Indien het noodig mocht zijn dan kregen ze een echte zelfgemaakte, maar dat is niet noodig geweest, wel stempels op stamkaarten, ja ja men kwam soms wat tegen, waar men nooit of te nimmer om gedacht hadt. Klaas kreeg inmiddels vrijstelling van Arbeidsdienst, hoe dat kon is mij nog altijd een raadsel, maar 't was zoo en Klaas kwam weer thuis en werkte in de smederij. Melle de verloofde van Anje was hier ook geregeld, want ook die was thuis niet vertrouwd, die was slager en kon wel gemist worden in Nederland volgens de Duitschers, maar niet volgens ons, dus was die meestal hier ook. Piet ook al, een onderduiker welke hier 8 maanden is geweest. Dat alles bij elkaar en soms nog menschen welke om olie, koren of brood kwamen en meestal bij ons des middags aten. Dat was voor Moeder Hendertje wel eens een puzzel om genoeg eten te hebben. Maar ze heeft zich er schitterend doorgeslagen en God heeft ons nooit, in de bangste dagen zelfs niet verlaten, dat was steeds onze hulpe en dan, geloof mij, dan is men sterk en machtig, ondanks onze zwakheid.

Bovengenoemde Piet hadt ik nooit gezien maar stond op een morgen voor de deur en maakte zich bekend als een jongen waarvoor ik beloofd hadt te zorgen voor onderdak, wat in die dagen mij onmogelijk bleek, daar alle Nederlandse studenten moesten verdwijnen en zoo was er plaats gebrek. Wat was eenvoudiger dan

zelf zo'n jongen in huis te nemen. Piet was en bleef bij ons heel gewoon als familie, voor de omwonenden. In werkelijkheid hadden wij elkaar nooit gezien of gesproken. Piet was van beroep boerenarbeider en 's winters hielp hij zijn vader te klompen maken, wat voor ons later een groot genoeg is geweest. Piet kwam in de smederij. Rijwielen maken, olie draaien enz enz en 't ging best. Op een avond om plm. een uur of acht kwam er een vreemde bij de achterdeur, welke bij nadere kennismaking vroeg of ik een oliemachine voor hem wilde maken, welke voor ondergedoken joden zou worden gebruikt. Tot antwoord gaf ik op, als dat waar is zou ik een maken, al was het ook voor niet, maar dan wenste ik betere zekerheid. Goed, je krijgt wel een brief met ondertekening van Jenny en ga dan daar naar toe dan komt de zaak wel voor elkaar en daarmee vertrok die persoon. Nauwelijks waren wij weer met elkaar of mijn vrouw zegt pas op jongen het was een jood en dat is altijd gevaarlijk. Ja dat was ik met haar eens, maar ook zij was met mij eens dat ook die mensen om Christus wil geholpen moesten worden. En ze zijn geholpen. Eenige dagen later kreeg ik een brief, met opdracht mij in Groningen op een bepaalde plaats te vervoegen, waar ik geweest ben en ik ben voldaan naar huis terug keerde. Een week later plaatste ik de machine bij een boer hier dichtbij, wij zeiden tegen elkaar, in de rimboe, dat is midden in 't veld, waar gewoonlijk niemand kwam. Tot vandaag weet hier nog nooit iemand, dat die boer ook zoiets zou doen. Bij het plaatsen van die machine hadt ik die boer gevraagd, als de oogst van koolzaad goed was, ik dan ook een beetje mocht hebben, waarop prompt het antwoord kwam, zeker maar ga naar mijn broer dat is voor jullie

gemakkelijker en die weet er ook alles van. Dus wij eenige dagen later naar die broer van de betrokken landbouwer. Met z'n drieën Vader, Aldert en Klaas naar Zeerijp. Onderweg er naartoe kwamen wij Harm Molenkamp, een kennis van Aldert en Klaas tegen. Ze hadden in Loppersum met elkaar op Mulo school gegaan, dus dat was even praten. Vader wachtte wel even, tot Aldert en Klaas naar mij toe komen en zeggen, Harm moet even bij U zijn. Dus ik loop naar Harm en Harm loopt naar mij. Hij liet nog een lijst met namen zien en vraagt: kent U deze jongens, ja is mijn antwoord. Wat moet U daarmee, ja zegt hij, die moeten opgehaald worden door de Politie en als ze goede Nederlanders zijn, moeten ze gewaarschuwd worden. Goed zeg ik, maar hoe komt gij er bij om mij dat te zeggen. Gij zijt bekend, is het antwoord, toen wist ik genoeg. Harm was klerk op het Arbeidsbureau te Groningen en spion voor de onderduikers of hoe je ze maar noemen wilt, dus wel vertrouwd, maar toch altijd voorzichtig zijn met zooiets. Het was donker dat wij thuiskwamen, ieder een zak met koolzaad achter op de fiets, want overdag was ook dat niet vertrouwd. Toen gauw even op stap om die jongens te waarschuwen. Nou de volgende dag kwam de Politie voor niets, de jongens waren gevlogen en de Politie die lachte en ik lachte, wij spraken even met elkaar. Wat prachtig weer, nietwaar wachtmeester. Ja Koens, prachtig weer en we hadden beide een gulle plezierige lach natuurlijk over het weer. Door al dat gejaag in de verschillende steden en groote dorpen, waren de landbouwers voorzien van twee of drie jongens welke in 't bedrijf werkzaam waren. Ook de Duitschers merkten dat wel alzo, dat er razzia's kwamen in het groot. Bijvoorbeeld werden vanaf Appingedam tot Zijldijk de wegen

afgezet door Duitse soldaten. Iedere twintig meter een soldaat van Zijldijk tot de Eemsdijk en van Appingedam tot Delfzijl. Nadat de wegen zo waren afgezet kwam het commando opmarcheren. En de soldaten marcheerden gewoon het land in en doordat het hoekje wat ingesloten was al kleiner werd, liepen ze eindelijk drie à vier rijen dik. Alles wat ervoor kwam werd doorzocht of meegenomen. De telefoon stond hier 's morgens niet stil. Er werd gebeld vanaf 't Zandt, waar de eerste Duitse soldaten aankwamen. De landbouwers welke aangesloten waren op de telefoon werden gewaarschuwd tot de telefoon afgesloten werd, bezet door de mof. Ja dan maar op het rijwiel en kleine jongens of meisjes, natuurlijk geen mannen want die werden direct opgepakt. Hier bij Zijldijk hebben ze een jongen welke vluchtte doodgeschoten, op 't Zandt een jongen zijn hand geheel afgeschoten. Dat was wat, een gewone jongen zomaar doodschieten, zonder dat ze iets deden en die ander voor zijn leven verminkt. Zoiets kweekte de haat tot ongekeerde hoogte, maar bij velen was de vrees nog sterker. Twee vrienden van Klaas werden ook gepakt Obbe Brondsema en Hilco Rutgers die werden beide naar het kamp Amersfoort gezonden. Daar zijn ze zes weken onder zeer slechte omstandigheden geweest, om daarna naar Duitsland te worden gezonden. Gelukkig kwamen ze op een fabriek in Leer, even over de grens bij Nieuweschans. Met eenige moeite en gezwoeg bij de Gemeentehuis werden ze ingeschreven als grensloper en zoo konden die om de veertien dagen of drie weken des Zondags dan thuis komen. Dat was al veel bereikt maar weg blijven durfden ze toch niet. Pas met de invasie wel, maar daarover later. Het eten of eigenlijk de voedseltoestand werd hier erg moeilijk en

daar kwam dan nog bij, de schreeuwende nood van vaders, zoons, vrienden en bekenden welke in Duitsland om eten schreeuwden. Die werd zoo vaak als het mocht wat gestuurd, hoewel wij zeer goed wisten dat in vele gevallen de Duitschers het achterhielden. Dan was de nood in Noord en Zuid Holland ook groot, ook daar ging veel naar toe. En hoe moest dat wel, want het was eenvoudig verboden. Controleurs waren overal aanwezig, op schuiten, bodewagen, in treinen, autobussen ja overal. En toch kwam overal tarwe, meel, olie, spek te veel om op te noemen. 'k Weet nog als de dag van gisteren dat de bode in eenmaal 40 roggebroden meenam naar Groningen en dat alleen van Zijldijk, dus deden alle menschen op dit plaatsje er aan mede. Gij begrijpt zeker wel dat zoiets een opoffering is, als men zelf al te weinig heeft en dat was eenmaal niet anders, we hadden allemaal te weinig maar toch veel en veel meer als de menschen in de steden, dus geef. In die dagen heb ik kennen geleerd het Duivelsche in de mensch, maar veel meer nog Gods algemeene genade tot de mensch, zoodat er waren die met opoffering van hun eigen de naaste geholpen werd. Klaas was bevriend met H Rutgers en zodoende was hij ook in kennis gekomen met diens broer, Anne Rutgers van Stadskanaal, een felle tegenstander van de Duitschers. Deze Anne Rutgers stuurde mij één en ander maal een jonge man welke moest verdwijnen. Zelf was hij hier ook wel geweest, hoewel ik hem nooit heb gezien, daar ik steeds afwezig was. De laatste keer dat hij hier geweest is, was om een jongen welke in Stadskanaal niet veilig was. Daarvoor moest plaats komen, was de opdracht aan Klaas.

Nu, dan gaat men maar weer op stap en ja het lukte weer, ik vond plaats. Klaas stuurde een telegram naar Utrecht alwaar ze toen waren, wanneer kom je? Prompt kwam het antwoord: "Morgen". Des anderen daags 's avonds kwam die jongen ook (Reint Bolt) en Rutgers zou ook nog komen, maar is niet gekomen. Rutgers is naar Stadskanaal gegaan, naar zijn vrouw en in diezelfde nacht, hebben de Duitschers hem gepakt. Drie weken later schoten ze hem in Assen dood en verbranden zijn lijk in Westerbork, bij het Jodenkamp. Dat waren zeer slechte drie weken voor ons. Nog lang hebben wij eten, olie, enz naar zijn weduwe gezonden. Dirk Rutgers een andere broer van Hilco en Anne was al in Duitsland geweest, maar zag kans om terug te komen. Die woonde in Appingedam. Op een avond zag hij door een raam de Duitschers de woning naderen, waar hij verbleef. Hij is door een raam welke draaibaar was in een slaapkamer ontsnapt en zoo kwam hij hier hijgend en blazend als een oude locomotief hier terecht en verbleef weer een veertien dagen. Daarna is hij weer vertrokken. Toen was er een overval door de ondergrondse op 't Gemeentehuis te Loppersum. Een heele goede kennis van mij zei een dag later tegen mij, zeg die Dirk was al een poosje in Loppersum en ik zei tegen mijn vrouw "er gebeurt gauw wat", dat moest wel anders was die jongen er niet. Als ze zoiets tegen mij zeiden, nou dan was ik meestal niet lekker, dat was mij veel te gevaarlijk, maar als er weer één in nood zat, was ik alle bezwaren vergeten. Dan moest en zou er gehandeld worden, zoals een goed Christen betaamt.

Dirk is goed er door gekomen, is nou Chef monteur in een garage in Rotterdam. Piet de onderduiker, welke ik al eerder genoemd heb, was van het dorp Spijk en wandelde als gewone dorpsinwoner hier rond en geen mens welke er meer notitie van nam. Dat was gewoon. De medewerkers verwonderden er zich vaak over, maar ja de brutalen hebben de halve wereld zegt een spreekwoord en daar rekende ik ook op. Terwijl ik bij een landbouwer was, kwam Piet om mij te halen. Er was iemand. Ik naar huis. Ja een kennis, commies der belasting. Kunt u die Rutgers ook bericht geven, er is een overval bij ons in Loppersum gepleegd. Het Gemeentehuis moest het ontgelden, maar 't is mislukt en nu weten ze de namen van twee der aanvallers. Laat dat als het belieft even weten, dan lopen ze niet tegen de lamp. Dus maar voor de telefoon en dat kwam weer in orde. Piet dacht ik loop hier zoo vrij als een vogel in de lucht. Ik kan net zoo goed thuis wezen en ging weer naar huis. Piet werd gewaarschuwd, doe dat niet, want dan kunt ge hier ook niet meer zijn want dan word ook dat bekend. Piet ging toch, maar heeft daar geen plezier van beleeft, was nog maar net thuis of de Politie zat hem al op de hielen. Ja 't was in alles oppassen, twee keer is Piet dwars door het land naar hier gevlucht. Eén keer, 't was 's morgens nog vroeg, kwam er al een boer en vroeg hoe wordt dat met Piet. Er is een groote razzia te Spijk. Eén van mijn zoons deed een deur open en daar zat Piet achter een oliemolen, olie te draaien. Die boer keek naar

Piet, keek naar mij, begon hartelijk te lachen en sprak. Jullie zijn die duivels toch te slim af en meteen ging hij weer vandoor. Zoo kon het toch niet blijven, dus gezocht naar een plaats waar Piet in vrede kon wezen, tenminste in zooverre als dat mogelijk was. Op een avond dat ik van Groningen kwam met de trein, te Uithuizermeeden stond Klaas Werkman van Sauwerd, een neef van mijn vrouw en dus ook van mij, op mij te wachten. Hij hadt een plaats voor Piet. Even naar huis en zoo dadelijk per fiets naar Spijk. Des anderen daags rolde Piet uit een melkwagen, welke naar Uithuizen moest, en Piet was bij ons. Nu nog naar Sauwerd. Op Pinkstermaandagavond hebben Freerk en een vriend en mijn persoon, Piet onder geleide naar Uithuizen gebracht. Freerk en zijn vriend voorop, daarachter Piet en weer een eind verder kwam ik bepakt en beladen met Piet zijn spullen. Als er onraad was, moesten de voorsten waarschuwen en er vandoor gaan en Piet natuurlijk ook en ik zal de rest wel doen, in ieder geval de vijanden in de praat houden. Dat alles was niet noodig. Ongehinderd zijn wij bij Egbert Kremer gekomen, dat was een zoon van oom Jaap. Kremer zorgde voor verder vervoer per spoor. 's Morgens met de eerste trein kwam Piet in het conducteurshokje met een dienstpet op, dan had hij van controle geen last. Piet is heden ten dage weer klompenmaker, bij zijn vader te Spijk. Piet is verloofd met een dochter van voren genoemde Kremer. Onder al deze wederwaardigheden door werd er wel eens een varkentje geslacht, wat streng verboden was en waarbij Melle de verloofde van Anje dan de hoofdpersoon was, want gij begrijpt voor zoovele monden moest er heel wat zijn en jongens welke niet gehoorzaam waren aan de Duitschers,

nu die kregen geen bonnen om wat te kopen. Hoewel ook daarvoor werd gezorgd, door verschillende distributie-ambtenaren. Maar ja dan was het ook alweer dat degene die de grootste nood hadden het eerst geholpen werden en wij het laatst aan de beurt kwamen, omdat "dei olle smid zich altied redt", zeiden ze dan. Wij waren zoo langzamerhand tot het jaar 1944 gekomen en de strijd weer steeds erger. Alle radio's waren allang ingeleverd of verborgen, want daar waren de Duitschers erg gebeten op. De mijne hadt ik verkocht aan een landbouwer, dan wilde die de zijne verbergen en zoo had ik er geen, wat later ook heel goed was. In 1942 en 1943 moesten wij bijna alle nachten uit bed. Dan kwamen de Tommies met hun vliegtuigen over vliegen, nou dan ging het er wel eens tekeer. Eens stond de hele omgeving van ons dorp in lichte laaie, allemaal brandbommen. Het mag wel een wonder heeten, dat er geen huis of boerderij getroffen is. Een volgende keer kwamen er enige brisantbommen naar beneden, vlak bij een huis. Eén keer zijn er ongeveer een 20 stuks van die projectielen gevallen. Daar kwamen gaten van in de grond, van plm. 25 a 30 meter doorsnede en 6 tot 10 meter diep. Ook zag men wel eens een vliegtuig brandend omlaag komen. Een Duitse jager is tussen Kolhol en Zijldijk verongelukt. Op 't Zandt is er een Engelsche gedaald, bij Zandweer een hele zware bommenwerper, dat alles gebeurde zoo van dag tot dag. In 1944 verminderde dat, toen vlogen de Tommies gewoon maar door er waren geen Duitse meer, dus bleven wij te bed en zeiden, daar gaan ze weer. En 's morgens bij het opstaan, vroeg de één aan de andere heb je ze wel gehoord, wat waren er toch velen en het duurde wel twee uur. Ja heb je

ze wel terug horen komen. Om een uur of tien voormiddags dan kwam het nieuws waar ze naar toe geweest waren en tevens in het meeste gevallen ook wel het aantal. Ja geen radio en toch nieuws. Vroeg men hoe weet je dat, dan kwam prompt het antwoord Kolholster Nieuwsblad of Oldenzielsterkrant. Ja zoek maar uit, maar de eigenlijke bron werd nooit vermeld. De NSB'ers hadden hier de landwacht ingesteld, nou die heeren waren indien mogelijk nog brutaler dan de Duitschers. Die kwamen bij voorkeur 's nachts om de huizen te doorzoeken en wel bij zulke mensen die bekend stonden om hun tegenstand tegen het Nazi bewind. Die landwacht was eigenlijk bedoeld als hulp voor de Politie, in werkelijkheid waren ze ingesteld omdat de Politie hoe langer hoe meer met de verzetsmensen meewerkten. Dus om de Politie te vervangen. Daar de zaken zoo stonden, moesten wij eigenlijk een schuilplaats voor de jongens hebben, waar een gewoon mensch ze niet kon vinden. Met eenige moeite is dat klaar gekomen, er moest steen en hout en ijzer wezen. Dat was nergens meer te krijgen, maar wij waren toch nog zoo gelukkig om wat te krijgen en dat werd zoo gemaakt dat ze er alle nachten konden slapen, wat ze dan ook geregeld deden. Om die schuilplaats te beschrijven is enigszins moeilijk, toch zal ik het proberen. De smederij en de schuur of garage waren voor enige jaren terug vernieuwd en ongeveer zestig centimeter hoger dan het woonhuis. Nu was de smederij en de garagezolder één groot vierkant met een uitsparing in een hoek boven het oude gedeelte, van ongeveer 5 meter lang en 2½ meter breed en daar boven hebben wij weer een zolder gelegd met een muurtje ervoor en een groot luik er

in, welke omhoog gezet kon worden en ook dichtgedaan kon worden en van de binnenkant worden vastgezet. Dat was zoo gemaakt dat men niet kon zien dat er een luik was, ook de scharnieren waren gemaakt precies of het een leiding was van elektrisch licht. Het was den 6 April 1944. 's Morgens hoorde ik wat om ons huis loopen en Duits spreken. Nu dat gebeurde wel vaker, maar dit keer was het dan menens, er werd op het raam getikt, niks zeggen, ja dat kan mijn vrouw wel zeggen, en ik wel denken, maar zoo was het niet. Er werd geroepen 'eraus_of we slaan dat raam in'. 'k Zal mij toch eerst moeten kleden gaf ik tot antwoord. Maar dat gaf ook al niets, want en de voordeur werd stuk geslagen en ook de achterdeur. Ik hadt dat al wel gehoord, maar nog niet begrepen, dat ze al stuk waren. Dat zag ik toen ik nog probeerde om de jongens te waarschuwen, maar dat was niet mogelijk. Nu toen heb ik zoo hard geroepen als nog nooit te voren en mogelijk ook nooit weer zoo hard zal roepen. De jeugd als die eenmaal slaapt dan slapen ze vast en wat dan. Nu op dat oogenblik dacht ik nergens anders aan dan daar aan of de jongens wakker waren. Ik hoorde dat boven leven was, 't was nauwelijks te horen maar toch, dus werd ik even geruster. Freerk welke boven op zijn slaapkamer sliep en 16 jaren was hadt het lawaai gehoord, was vlug uit bed gegaan, maar ook de jongens waren reeds paraat. Freerk gauw wat oude rommel over het luik gegooid en weer in bed. Nauwelijks weer in bed of de Duitschers waren al bij hem en hij

hield zich slapende, maar moest op hun bevel toch uit bed komen. Nadat ik zoo hard geroepen had, menschen wat willen jullie, hadt ik de grendels los gemaakt, want de Duitschers hadden de deur wel stuk, maar niet open. Wel staken er twee geweerlopen door. Zelf konden ze er evenwel niet door. Dus nadat ik de deur los gemaakt hadt kwamen ze binnen, duwden mij de kamer in en gelasten mij om midden in de kamer op een stoel te gaan zitten. In iedere hoek der kamer werd een soldaat neergezet met de geweer in de aanslag. Mijn vrouw was in bed gebleven evenals de andere kinderen. Anje onze oudste dochter was ziek, hadt oorontsteking dus bleef ook in bed. Wat er zich nu eigenlijk afspeelde was door mij niet na te gaan, ik zat gevangen. Wel telde ik zoo ongeveer hoeveel er waren, en wel ongeveer 16, die waren in huis. Op alle hoeken van ons huis waren wachten geplaatst, dus teveel om ruzie mee te maken, dunkt u ook niet. Op een gegeven moment stapt er nog een de kamer in, grijpt een portret van af het schrijfbureau, maar het portret bleef staan alleen het glas had hij in zijn handen en daar sloeg hij mij mee op mijn hoofd. Dat is een eigenaardige gewaarwording. In ieder geval ik sprong omhoog, zooals men hier wel eens zegt, als een duivel uit een doosje. Mijn tegenpartij trok direct zijn revolver en zei: ik kan je met de revolver op mijn hoofd gericht. Nou als je denkt het dan gewonnen te hebben moet je dat direct doen was mijn antwoord. Hij draaide zich om en verdween. Er kwam een andere, die ging tegenover mij zitten, dat was de hoofdman. Zoals ik opmerkte uit de gedragen van de anderen, hij gaf orders enz enz.

Opeens riep Ebel vanuit bed in de keuken: Pa ze slagen Freerk. Ebel hadt het laatste woord nog niet gezegd of ik was er al, ondanks de dreigende geweren en ook ondanks de schildwacht welke nog in de gang stond, wat ik natuurlijk niet eerder gemerkt hadt. Die man stond met zijn geweer naar de keuken, hij werd een halve slag omgedraaid dus zijn geweer wees toen naar buiten. En ik in de schuur waar drie man bezig waren met Freerk. Freerk hadt er een bij de borst en een andere wilde Freerk met een lat slaan. Ja toen werd het anders. Drie moffen tegen twee Groningers. Nee dat doen ze niet, dan moeten er meer zijn. Dus kalm aan was hun eerste gedachte en de onze ook, dus dat paste bij elkaar. Wij, dat is Freerk en ik, werden in de kamer gebracht. Tot zoover had ik nog niet bemerkt dat er bij die Duitschers ook van onze landgenoten waren. Maar toen zag ik dat een Siccema bij was van Spijk. Tevens een zekere Keier van Uithuizermeeden. De commandant vroeg mij, waar mijn oudste zoon was. Dat wist Siccema wel, want Aldert was reeds eenige dagen bij smid Goelema te Spijk als noodhulp. Die smid had geen knecht en was soms ziek. Dus er werd een auto met enige van de heeren op afgestuurd en Aldert werd gepakt en Goelema werd ook maar meegenomen. Onder al die bedrijven door, hadden ze ons heele huis doorzocht en grondig nagezien en alles meegenomen wat van hun gading was. Zo zelfs dat ze ons botervlootje nog hadden uitgekrabd, om het laatste nog maar te krijgen. En dan zelf maar als gevangene in de kamer te zitten, nu dat is wel enigszins moeilijk.

De commandant welke de meeste tijd tegenover mij zat, begon eindelijk tegen mij te spreken op een, voor zijn doen, fatsoenlijke manier. Allereerst over de Gereformeerde predikanten, dus wist hij ook dat ik Gereformeerd was. Die predikanten waren maar slecht, volgens zijn zeggen, want die zeiden dat we de Duitschers maar moesten dood maken. Geloof je me niet? vroeg hij. Die predikanten verkondigen Gods woord, dat is “Wie ’s menschen bloed vergiet, diens bloed zal door de menschen vergoten worden” was mijn antwoord. Dat is ook op U van toepassing. Hij trok met zijn schouders en begon over de joden. Wat of hij daar wel niet van zei weet ik niet allemaal meer, in ieder geval alles wat maar slecht en gemeen was. Op zijn vraag of ik ook dat niet geloofde was mijn antwoord: “van dit alles weet ik niets, wel weet ik dat de geschiedenis leert dat alle volken, welke de joden vervolgt hebben er niet een is blijven bestaan als natie, wat dat aangaat ben ik blij dat ik geen Duitscher ben”. Ten einde begon hij over het communisme, daar vochten zij tegen volgens zijn zeggen. Wij waren er bang voor en wilden hun niet helpen, wat ik daar dan van zei. ‘Jullie vecht niet tegen het communisme maar tegen de Russen, het communisme is uw linies reeds lang gepasseerd en is in Nederland reeds meer dan mij lief is’. Nu weet ik het niet meer, was zijn commentaar op mijn laatste woorden. 6½ uur heeft dat alles geduurd, onderwijl leeft men steeds in de vrees of ze de jongens ook zouden vinden. Vonden ze de jongens, dan werden ze bijna zeker direct of binnenkort dood geschoten.

Vonden ze de jongens niet, dan was mijn einde van dit aards bestaan aanwezig. Zoo was het hier in de omgeving steeds geweest en zoo verwachtte ik het ook. Maar God zegt in zijn Woord, Mijne wegen zijn hooger dan uwe wegen en Mijne gedachten dan uwe gedachten. Ik heb van dat ondervonden, de Duitschers hebben ons niets gedaan. Aldert namen ze mee. Ons eten en drinken namen ze mee, ons is geen leed geschied. God zal voor U zorgen. Melle en Klaas die hebben een zeer bijzondere 6½ uur gehad, ze konden zich niet roeren of bewegen en ieder mensch moet op zijn tijd ook wel eens een boodschap doen. Ja, je begrijpt dat zooiets vreselijk is. Toen de heeren dan wilden vertrekken, kwam er een groote overvalwagen voor en daar werd alles in gesleept wat ze ons hadden afgenomen, maar ze gaven mij weer vrij. Dus ik ook eens zien hoe de zaken erbij stonden. Even op de zolder waar ze nog koren af sleepten en zei jullie laat mij ja niets houden, je neemt ja alles mee. Dat was voor Melle en Klaas, dus wisten die dat ze vertrokken, dus nog even geduld. Toen ik bij de vrachtwagen kwam, zat Aldert daar in onder bewaking van een Duitscher. Aldert zag mij nog nauwelijks of riep: 'Vader, ik heb nog geld voor je'. Ja dat is ook zoo, was mijn antwoord. En stapte bij hem in de wagen, en hij overhandigde mij zijn portefeuille. Freerk was er ook al en nam mij dat direct af en verdween, Aldert had namelijk een valsch persoonsbewijs en die zat daarin. Als de mof

dat geweten hadt nou dan was de ramp veel groter geweest dan nu. Zoo zijn de moffen weer vertrokken met Aldert en nog 4 mensen van Zijldijk, welke ze en passant hadden gekregen. Toen werd mij pas duidelijk hoe groote opzet ze hadden gemaakt om een nietig klein dorpsmidje. Vijf auto's plm 40 man Sicherheitspolizei, het gansche dorp afgezet, alle wegen en paden een schildwacht en daarbinnen de woonplaats van die smid nogmaals afgezet met manschappen. Soms denk ik wel eens, wat hadden die Duitschers je toch wat in de rekening, nou ja men wil ook wel eens gerekend worden, ja dan is men ijdel, niet waar, en op zo'n manier kan men dan ja aan zijn ijdelheid voldoen. Dat daargelaten, het was een chaos in ons huis alles ondersteboven gehaald en bevuild, veel mensen om en bij je huis, zelf loopt men van de eene plaats naar de andere. Ebel vertelde mij, ze hadden Reinder een revolver voor zijn hoofd gehouden en gezegd: 'waar is je broer?'. Waarop prompt het antwoord was gekomen 'k heb hem in lang niet gezien, als U me zegt waar hij is, ga ik naar hem toe'. Ik was Reinder dankbaar, maar welk een moeilijke taak wordt in zulke tijden het opvoeden, om ze duidelijk te maken, Gij zult niet liegen. Ja de moeilijkheden zijn dan vele, maar het bleek nog dat Reinder niet gelogen had, die man had hem niet gevraagd in hoe lang hij Klaas niet had gezien, want dan had Reinder moeten zeggen sinds gisteravond, zei Reinder. Alweer voor mij.

Ga niet alleen door 't leven,
die last wordt u te zwaar,
laat één u hulpe geven,
ga tot uw Middelaar.

Dit alles was op 6 April 1944 en 7 April ben ik naar Groningen geweest. Wij moesten weten waar Aldert gebleven was. Op het politiebureau geïnformeerd en daar wisten ze van niks. Maar eens naar 't Huis van Bewaring, ja hoor daar was Aldert aanwezig, maar ik werd er niet toegelaten, een gevangenebewaarder vertelde mij dat Aldert er gekomen was en dat hij het goed maakte. Natuurlijk gaf ik de groeten voor Aldert maar de bewaarder durfde nog geen stukje eten voor Aldert aannemen. Dat was veel te gevaarlijk. Toch wisten wij waar Aldert was en dat was heel wat, Aldert zat dus niet op 't Scholtenhuis waar de beulen geregeld hun wellust bot vierden. 's Avonds bij mijn thuiskomst was Anje erg ziek, hoge koorts, dat was zaterdags. Zoals het dan gaat Vader en Moeder de gansche nacht in de weer, om heete pappen te maken op haar oor, volgens dokters advies. Tot overmaat van ramp moest diezelfde nacht de geit ook nog lammeren, wat ook niet in orde was, ja ja alles bij elkaar genomen was het wel een moeilijke tijd. We kregen te veel van 't slechte. De geit kwam in orde, drie lammeren waarvan één doode. Overigens ging het best. Anje hebben we op Paaschmaandagmorgen, dat was drie dagen na de overval, naar Groningen gebracht, naar 't ziekenhuis, waar ze direct in het oor is geopereerd. En een week daarna was ze weer thuis. Dat ging weer boven verwachting, wij mochten Gode dankbaar zijn. Melle en Klaas waren verdwenen, waren nog wel in de buurt, maar wij wisten niet waar ze waren en dat wilde ik ook niet gaarne weten, omreden als de moffen mij eens pakten dan wist ik niet hoeveel ik kon verdragen en toch zwijgen.

Dan was het beter dat ik niets wist, dan kon ik niet doorslagen. Ja zoover waren wij hier gevorderd, dat wij niet meer van je medewerkers zeiden 'hij heeft me verraden', neen de martelingen welke ze moesten verduren, waren te vreeslijk om te doorstaan, dan sloegen ze door. Of in koortsfantasiën noemden ze de medewerkers. Zoo was het en niet anders.

's Maandags hadden wij Anje naar Groningen gebracht en dinsdags was ik weer in Groningen en naar 't Scholtenhuis om te vragen waar die Aldert hadden gelaten en wat ze met mijn zoon wilden. Ja om goedsmoedt in een berenhol te loopen, daar hoort toch eenige moed toe, al zeg ik het zelf. Toch kende ik totaal geen vrees. Nu dat was ook zeer goed, want de beer was er wel los en goed los ook. Een Hollander en twee moffen met onderscheidingsteekens van wat heb ik jou daar, dat was mijn bekomst daar. Volgens hun zeggen hadt Aldert een valsch stempel op zijn stamkaart. Ja van stempels of stamkaarten had ik geen verstand. Dan moesten ze mij dat laten zien, dan kon ik er over meepraten. Dus werd die stamkaart mij voorgelegd, natuurlijk met de stempel. Mijn vraag wat nu vals was, werd de stempel van 't Arbeidsbureau aangewezen. Die valsch, dat bestaat niet, want er staat op Arbeidsbureau Groningen, dus die is wel echt. Zoo'n domme Hollander hadden die Duitschers zeker nog nooit gezien, want hun monden vielen open van verbazing over zooveel naïviteit. Alzo was dat afgehandeld, met op de koop toe wat razen en vloeken. Erger werd daarna de toestand, want toen werd gezegd dat Aldert onder verdenking stond van moord. Ja ze durfden wel, om op het zelfde moment daar een antwoord te geven valt niet mee. Als iemand zich niet wil laten kennen,

door zijn verbaasd of verschrikt gezicht, is het geraden om zijn gezicht in een lachplooï of glimlach te brengen. Ik begon smakelijk te lachen op hetzelfde moment dat die mof over die beschuldiging van moord begon. De heeren werden er verbaasd van en vroegen of dat iets was om te lachen. Ja heeren, was mijn antwoord, dat is te dwaas om maar te denken, maar tegenwoordig is het toch gevaarlijk. Waarom tegenwoordig werd mij gevraagd, “om als U zegt wij hebben die of die moordenaar, al is hij ook onschuldig, toch zet U ze tegen de muur en schiet ze dood, maar vroeger werd het onderzocht”. Direct werd geantwoord, wij onderzoeken het ook. Ja toen was ik waar ik wezen moest, Aldert was namelijk bij mij in de smederij toen de moord, waarover het ging plaatsgreep. Het ging over een NSB’er, postbode van Spijk, welke zeer gevaarlijk was voor bepaalde personen. Vijf weken heeft Aldert in het huis van bewaring gezeten, toen gaven de Duitschers hem vrij, ja vrij om naar Duitsland te worden getransporteerd. In die vijf weken was ik bijna iedere dag of om de andere dag in Groningen, bij de moffen om bewijs, om Aldert te bezoeken, bij verschillende ondergrondsche werkers waar ik altijd wel mee in aanraking kwam. Aldert kreeg geregeld bericht van huis en wij kregen geregeld ook bericht van Aldert, natuurlijk langs omwegen. Aldert moest weten wat ik die moffen in de keel hing, en omgekeerd moest ik weten wat Aldert voor taferelen ophing. Ja ’t ging soms ook nog mooi ook. ’t Werd een sport erbij, maar een sport op leven en dood, welke intensief gespeeld werd. Naber, een ijzerhandelaar speelde ook mee in dat spel, dus ook daar kwam ik veel, ook omreden van een maatregel voor alle

zakenmensen, welke hun zaken en personeel moesten opgeven om een Z-kaart te verkrijgen.

Daar waren vele zeer bang voor, maar doordat ik mij eens uitliet, dat het een heel klein kunstje was om dat in de war te sturen, werden wij door de Z-kaarten intiem met elkaar. Op zijn kantoor, zijn er in die weken honderden ja duizenden zaken opgegeven, welke nooit bestonden. Dat moesten ze maar eerst eens uitzoeken. En de daders waren ja nooit te vinden. Eenvoudig hé. Dat gebeurde in de tijd dat ik geregeld in Groningen kwam, om Aldert waar die bleef en wat ze met hem voor hadden. Na vijf weken kregen wij op een morgen per post een brief van het Politiebureau Groningen, dat wij Aldert een koffer met kleren moesten brengen, hij ging naar Duitschland, ondertekend door wachtmeester Philippo, een NSB'er. Dus moeder Hendertje aan 't inpakken en ik maar zeggen doe er toch niet zoveel in. Want Aldert laat het in de steek, hij smeert hem direct, zodra hij de kans maar heeft. Maar ja, ge weet hoe een moeder is, die geeft zichzelf voor ieder kind en alzo zweeg ik ten leste. 's Namiddags gingen moeder en ik per trein naar Groningen om Aldert zijn koffer te brengen. En dan mochten wij ook even bij hem zijn. Op het Politiebureau een poosje gewacht, en ja daar kwam Aldert. Nu kan een ieder begrijpen dat de eerste oogenblikken dan niets wordt gezegd, om de heele doodgewone reden dat een mensch nu eenmaal wel kan schreien en lachen, maar niet kan schreien en spreken. Toch werd in die stille pantomime mij een brief in de hand gestopt door Aldert, van een jongen uit Roodeschool, voor die jongen zijn ouders. 't Was gevaarlijk, maar het lukte alweer. Gek hé, bewogen door eigen leed en toch trachten een anders leed te verzachten. Die jongen zijn ouders waren wat blij, ze

wisten waar hun kind was en anders wisten ze het niet. De volgende dag met de eerst vertrekkende trein, ging Aldert naar Duitsland, werd mij daar door een politieman verteld. Als Aldert nu maar een kaartje kon krijgen, dan kon hij weer uit de trein en door de controle komen. Natuurlijk pas in Duitsland, want de politie was tot aan de grens voor hem verantwoordelijk, wat betekende dat ze dan in zijn plaats werden opgepakt. Daar zat dus niets anders op, dan bij de trein te wezen, dus moeder en ik met de laatste trein naar huis en ik met de eerste trein de volgende dag maar weer naar Groningen. Nu ik was prompt op tijd, dat beloof ik je. Er was nog nooit een gevangene bekend, toen was ik al in de wagon waarin ze naar Duitsland moesten. Hoeveel dat wist ik niet, maar er waren twee wagons voor gereserveerd, dus een mooi partijtje welke weer opgepakt waren. Er kwamen steeds meer mensen op het perron en eindelijk kwam er een politieauto met de misdadigers, ja vrienden, misdadigers, want ze waren twee en twee aan elkaar geboeid. Mager, in de eene hand een koffer, de andere hand geboeid aan zijn nevenman. Zoo moesten die jongemannen een eind langs het perron lopen, de politie ernaast. Als je dat ziet als vader, verplaats U er even in, meer behoef ik niet te zeggen. De politie werd door mij aan de kant geduwd en ik greep Aldert zijn koffer. Verbaasd en verdwaasd keek de politie, maar daar was dat mee afgelopen, hij liet mij begaan, wat ook goed was. De politiegeleide was al in de wagon, waarin ik de koffer zette naast Aldert en ik vroeg aan die man of ik Aldert zijn papieren even mocht zien, dan wist ik waar Aldert naartoe ging en ja dat mocht. Maar door alle drukte, dacht hij daar verder niet aan en ik gaf ze aan Aldert, welke ze in zijn zak stopte en tevens een treinkaartje

naar Leer. Wij beide hadden direct daarna plezier, tusschen een meeningte treurende en bedroefde menschen.

De trein vertrok en de menschen en mijn persoon, bleven achter en keerden huiswaarts. In Leer is Aldert uit de trein gestapt, de Nederlandse politie was in Nieuweschans teruggekeerd. De Duitse politie heeft Aldert daar weer opgepakt en daar hij geen papieren hadt, die liet hij natuurlijk niet zien, die zaten in een koffer bij een vriend (H. Rutgers), teruggebracht naar de grens en Aldert was in 2 x 24 uur weer thuis. Dat was nog niet eerder vertoond en toch zoo heel eenvoudig, nietwaar? Ja, met Gods hulp wel eenvoudig, maar wel gevaarlijk. Want de kogels waren zoo los in hun revolvers, en als ze vernamen dat ze beetgenomen werden, nu dan was het niet te overzien wat ze aandurfded. Aldert verdween naar een andere plaats, tot een poos later Aldert weer thuis kwam, zoogenaamd vrij, omdat hij hier onmisbaar was. Vader van Aldert zorgde voor een partijtje valsche papieren, een Z-kaart, een onmisbaarheidsverklaring met een partijtje stempels erop, en ja dan de brutaliteit om met een open en eerlijk gelaat je te laten zien. Dat deed Aldert met groot plezier, wat te begrijpen valt. Aldert is vaak aangehouden, wel door de landwacht en ook wel door Duitschers, hetzij SS of SD of door de Weermacht. Altijd was het goed en dan was Aldert recht op dreef. Anje zorgde in die dagen steeds voor Melle en Klaas, voor levensmiddelen, bonnen, tabak, enz enz. En dat deed ze zonder vader, maar wel met moeder. En altijd waren ze bang, als vader wat deed en niet als ze zelf wat deden. Wonder is een mensch en in 't bijzonder een vrouw of meisje, ze geven zich geheel en zoeken steeds het voorwerp hunner liefde te bewaren. Het is een kleine blijk van Gods groote liefde tot onze zondaren.

Bij avond in verboden tijd, door velden en langs binnenpaden de jongens te verzorgen, dat vraagt iets van een meisje, soms bij storm en onweer, hoogwater en wat dies meer zij. De jongens kwamen ook wel eens in Leermens, waar Melle thuis hoorde, maar dan altijd midden in de nacht, soms door sloten, over omgeploegde velden, gij kunt niet begrijpen welke moeilijkheden dat allemaal gaf. Als men doornat thuiskomt en geen kleeren om te verdrogen, geen brandstof om te drogen. 'k Hoor U vragen, waarom dan niet? Om de eenvoudige reden, alles was op, er was niet meer. Dat alles was nog in begin of half 1944. In Juli, 'k was in de smederij aan 't werk, kwamen er twee jongens aan, een van 16 jaar en een van ruim 18 jaar. Een ervan gaf mij een klein briefje, geteekend door Naber met zijn speciale teeken, dus geheim. 'k Vroeg wie van jullie is Tonny, dat was de oudste, goed begin maar te werken, hier is ijzer en daar vuur met aambeeld en daar gaat ie. De andere jongen keek, lachte en vroeg wanneer er weer een trein vertrok, die maakte dat hij weer weg kwam. Tonny was weggelopen uit Arbeidsdienst en nergens een plaats om te wezen, niemand durfde hem huisvesten. Alzo was Naber ten einde raad, maar zoo vrij om hem naar Koens te zenden. Nu ja, Koens hadt nog niemand afgewezen, maar na die inval ten zijne huize was het niet geraden om jongens te huisvesten, want kwamen ze weer, dan ja dan kraaide de roode haan. Moeder Hendertje hadt ook van alles in te brengen. Al mijn praten hielp niets, ze wilde geen jongens meer in huis. Onze jongens dan moeder, een traan in het oog en wij waren één en geen twee gedachten meer, haar moederhart was groter dan alle verstandige of onverstandige redenering. Tonny was twee dagen hier, toen was Tonny ziek, hij had tamelijk goed de koorts. De

dokter gewaarschuwd, die kwam en onderzocht Tonny, nam hem even apart en die zeide: “dat lijkt niet best, die jongen heeft pleuries”. Zoo, zoo zei ik, dat duurt op zijn minst zes weken, niet Dok? Ja, dan moet het heel goed gaan, maar daar durf ik nog niets van te zeggen. De dokter af en ik naar binnen. Reinder gauw klaarmaken, je gaat mee naar Groningen, ik mij gewassen, aangekleed en ja we kregen de trein van 10 uur te pakken, net op het nippertje. Geen kaartjes betaald, dat kon 's avonds wel. De chef had wel iets in de gaten, och zoo gaat het als men er voor bekend staat, niet waar? 's Avonds kwamen Reinder en ik weer thuis, en Tonny had papieren, dat hij absoluut voor alle diensten was afgekeurd, nou wie doet je wat. Tonny in rust, moeder in rust, Anje rustig en ja die oude smid lachte. Wel vroegen ze, hoe kom je eraan? Ja, was het antwoord, hoe komt tegenwoordig een luis nog aan een jood, en daarmee af. Moeder en Anje hebben Tonny zes weken verpleegd als eigen kind en Tonny was genezen, Tonny is nog 4 maanden langer bij ons gebleven en is toen weer naar huis gegaan. Hij is nu koetsier in Groningen. Tonny was ongeveer een week op de beenen, dat hij mij kwam ophalen, ik was namelijk bij een boer. Er is een mijnheer om U te spreken. Eerst geïnformeerd hoe of die mijnheer eruit zag, ja men kon nooit weten hé. Het was dacht mij De Bruin, wat ook juist was. De Bruin had al kennis gemaakt met een concentratiekamp maar weer terug, wat alweer een bewijs was dat de Duitschers niet alles wisten, anders hadden ze De Bruin wel koud gemaakt. Nu De Bruin bracht even bericht dat Naber, reeds eerder genoemd, gepakt was, nu dat leek niet best. Naber is één dag op Scholtens huis in Groningen gevangen geweest, toen zag Naber kans om, aan beide handen geboeid, vanuit de vierde verdieping te

springen, en was dood. Naber vreesde voor de martelingen welke nog zouden komen. En om zijn vrienden niet te verraden, koos hij de dood. Naber was Roomsch Katholiek en geen Godsvertrouwen genoeg anders had hij dat niet gedaan. Zijn weduwe stuurde mij later als aandenking een portret van hem. Het werd steeds erger, de een na de andere werd opgepakt. Soms werden ze terug gevonden zomaar bij de weg met doorschoten hoofd. Ja dan was men toch voorzichtig 's avonds. Vooral als men dan na acht uur buiten was, dan moest alles binnen zijn, maar ja dan was het ook de gelegenheid om ergens naartoe te gaan of weg te komen, wat je medemenschen beter niet te weten kwamen. Bij ons in huis ging alles zijn gewone gang, geen vreemden in huis, wel veel die tegen de middag kwamen en dan o zoo gaarne bij ons wilden eten. Och ja, als de honger op de gezichten staat, ja dan moet zulks wel, is 't niet en moeder schepte altijd maar weer op. En wij kwamen zelf niet aan honger toe. Wat dat, dat zeggen wil, kunt U niet begrijpen of U moet het hebben meegemaakt.

Spoorwegstaking, invasie, vloten vliegmachines, de oorlog ging snel, maar ons niet snel genoeg. Hier moest alles aan 't graven voor de Duitschers, zeer velen vonden het best. Vijf gulden per dag en zondags zeven en een halve gulden, ja dat was goed. En wee degene die weigerde, opgepakt naar 't kamp, huis verbranden, alles verbeurd noem maar op, wat ze een mensch wel niet deden. Of zonder praot of verdediging dood schieten. Ook ik kreeg bevel om te spitten, wat ik daarover opgespeeld heb, steekt niet zoo nauw. Maar het was alweer moeder die mij kalmeerde en mij zover kreeg dat ik ging. 'k Had nog nooit een hekel

aan mij zelf gehad, maar die dagen had ik werkelijk een hekel aan mijzelf, dat ik ging graven voor mijn vijanden en tegen onze vrienden. Zes dagen ben ik wezen spitten, zonder te graven, ik liep van de ene plaats tot de andere, maar graven, néé dat deed ik niet en 's zondags ging ik niet, daar kon van komen wat wou, dat was uitgesloten. Wel had ik twee papieren bemachtigd dat ik daar aan 't graven was, want Aldert moest ook zoo'n ding hebben, voor 't geval dat ze hem eens aanhielden. Ja in die dagen kon geen man buiten komen, alles van voor hun gading. Freerk was inmiddels 18 jaar geworden en kreeg ook bericht van T.O.T. werken. Ja vader, zei Freerk, dat zal wel maar dat doet Freerk niet, Freerk gaat reizen en Freerk ging reizen. Nam vaders rijwiel, de eenige met goede banden mede, en verdween. Ja alles goed en wel, maar vader kreeg de politie bij de deur en nog eens en nog eens. De politie niet lekker, en vader wist van niet. Die lachte ze in hun gezicht uit. Ik heb mijn best gedaan, moet je maar zien, en liet zijn werkkaart van T.O.T. zien. De afloop was dat niet een van ons allen, klein noch groot, op de Distributiekantoor bonnen mocht hebben en dan wel moesten verhongeren. Ja ze wisten wel iets, die moffen, om een ander klein te krijgen. Dit maal hadden ze toch buiten de waard gerekend. Officieel mocht het niet, maar daarom gaf de chef der Distributie ze ons toch wel. Nou dan gaf ook die Deutsche maatregel niets. Dus waren er onder water Aldert, Klaas, Freerk en Melle, dus vier stuks, waarvoor gezorgd moest worden, ook die mensen waar ze waren deden hun best, maar ja daar kan men toch niet alles van verwachten.

Freerk was in Sauwerd bij Klaas Werkman, dus bij een neef van hem. Daar was een politieman in de kost, die durfde dat toch niet aan, want in Sauwerd was een NSB'er burgemeester en als die dat merkte dan was die politie er ook bij. Dus vader maakte dat hij een vrijstelling in handen kreeg en zorgde voor een namaak, bracht de namaak naar Freerk en de politie was tevreden en Freerk lachte smakelijk. Ja, ja je moet het beleven, dat de kinderen lachen omdat de vader zoo valsch is, kunt U erbij? En de vader word er niet boos om ook. Freerk kon niet zoo best van huis als de ouderen, hij was ook nog jong en brutaal, maar wel voorzichtig. Freerk kwam soms maar zoo een zondag thuis, ter verpoozing zocht hij een andere kosthuis erbij, namelijk bij Melle zijn pleegouders in Leermens en ging ook maar zoo weer een veertien dagen naar Sauwerd. Die tijd dat was de slechtste welke ik ooit heb beleefd, geen licht, geen brandstof, geen kleeven, geen klompen, geen schoenen zelfs geen speld of naald, geen haarkam totaal niets dan meel en olie. Meel werd zelf gemalen en olie werd zelf uit koolzaad geperst. Olie werd gebruikt om vleesch te bakken, om pannenkoek te bakken, ter verlichting met een tuitlamp welk voor 100 jaren terug ook gebruikt werden en nu weer in eere kwamen of weer gemaakt werden. Ge kunt u voorstellen dat er reikhalzend naar het Zuiden werd uitgekeken of de bevrijders nog niet kwamen. Bij dat alles kwamen ook nog de mensen uit Zeeland allemaal naar 't Noorden en daarna ook nog uit Limburg en Arnhem. De maat was nog niet vol, er kwamen ook nog Duitschers, heele troepen en werden bij de burgers ingekwartierd. Wij hebben geen Duitschers in huis gehad, wel hebben ze onze winkel in gebruik genomen, maar daar hadden wij geen hinder van, want op alle andere deuren

had ik een stevige grendel op gemaakt, ze konden niet verder het huis binnendringen. Koens vocht tot het laatste met de hem ten dienste staande middelen. Hoewel het hem ook wel eens benauwd om het hart is geweest, vooral als ik terug denk aan een reis naar Groningen om een grenspas voor 2 jongens een half jaar te verlengen, toen kwam ik over Sauwerd en Winsum bij avond, zeer mistig en alles water tusschen Onderdendam en Winsum, een paadje over de weg waar het rijwiel op kon rijden, maar geen voet om te lopen, dan raakte je het water. Toen kwam ik om negen en een half uur thuis, dus anderhalve uur te laat, zoo moe als ik van mijn leven nog nooit geweest was.

Moeder hadt de laatste twee uur met Anje in de kamer gezeten, op de knieën voor 't raam, de oogen even boven het vensterbank. Geloof mij, die avond was voor moeder nog erger dan voor mij, maar die jongens konden zondags vrij naar de kerk gaan, geen mof of landwacht kon ze iets maken. Zulke episoden zijn er veel meer geweest, maar daar had ons huisgezin als zoodanig niet mee nodig. Dus schrijf ik daar niet over, anders komt er nog meer als ik nu al geschreven heb. Daarom vervolg ik maar tot het einde en daar komen we al dichtbij. Wij hadden hier in de buurt een paar jongens, welke de nieuwsberichten opnamen en vermenigvuldigden en dan was ik er een van die ze verspreide. Op een avond, met een binnenzak vol Trouw bulletins, loop ik een stel moffen tegen het lijf, die hadden een boerderij afgezet en ik moest terug. Dat oogenblik gaat je hart van ricketiketik. 'k heb het ondervonden, dus is het zoo. Freerk zat toen in Leermens, werd ons met een oude auto, met een paard ervoor, thuis gebracht, hadt diftheritis. Onze dokter hadt wegens drukte een hulp, en die stuurde Freek naar huis. Onze

dok heeft nogal opgespeeld dat die jonge dok dat deed, maar ja dat was al weer zoo. Freerk in de kamer geheel alleen en niemand die bij hem kwam dan moeder. Freerk was nogal gauw weer beter, toch hadden de verraders iets gemerkt, want het gerucht ging dat wij een geheime vergadering hadden. Ja, Freerk was ongeveer weer klaar, dus maar gauw weer weg, want als ze kwamen moest Freerk niet te vinden zijn. Toen werd ik ook gewaar waarom die Duitschers die boerderij hadden afgezet. Daar waren soms drie spoken en dat moesten volgens zeggen, van het lugubere volksdeel, Melle, Klaas en Anje zijn. Ja dan komt het gevaar toch verdacht dichtbij. Melle, Klaas en Anje waren het niet, dat wisten wij wel, maar om in 't gezicht van veilig strand dan nog onder te gaan, dat leek mij toch niet schoon. Gelukkig hadden die moffen geen tijd meer, de dans was in 't zuiden begonnen en alle Duitschers gingen hier weg en naar 't front. In dezelfde tijd schoten ze op 't Zandt, de hoofdplaats onzer gemeente, 4 km vanaf Zijldijk, nog twee jonge mannen zomaar dood. Ze riepen ze uit bed en knalden ze neer. Ook twee die aan ondergronds werk deden. Dus opgepast, vanwaar het verraad kwam, wist men nooit voor het te laat was. In Usquert, Uithuizen, Uithuizermeeden, Bierum ja hier in de hele provincie zijn in de laatste weken nog mensen vermoord. En dan te weten dat ze onder de ramen kruipen, om te luisteren wat er gezegd en gedaan word. Dan gevoelt men zijn eigen kleinheid en hulpeloosheid en buigt men zijn hoofd voor God de Almachtige. En toch groeide de hoop iedere dag, want de verbondenen kwamen nader. Zwolle, Meppel werden al genoemd, alle rijwielen, ook zonder banden, werden verstopt. Want alles werd in beslag genomen. Dus allemaal lopen en als men toch per

rijwiel ging, vloog men zoomaar bij geheel vreemde menschen binnen, als men een mof of landwacht zag. Op een vrijdag toen kwamen de Duitschers bij hopen langs velden en wegen terug naar Delfzijl. Ja, nu waren we gauw vrij en toch duurde het nog een week. De Canadezen welke hier opereerden, kwamen tot Ten Boer en daar bleven ze, Groningen was vrij. Wij hadden Groningen zien branden, dat was een vreeslijk gezicht, van hier uit zou men zeggen er blijft van Groningen niets over. Dat is evenwel erg mee gevallen, wel is er veel stuk, maar het overgrootste deel is blijven staan. Aldert is in die dagen nog dwars door de linies heen geweest, naar Groningen. Wij waren nog niet vrij, 's morgens ging hij weg en was 's avonds hier terug. Hadt al couranten bij zich uit bevrijd gebied. De laatste terugtrekkende Duitschers blootshoofds, gescheurde kleeren, gewonde enz. En waren precies een week later, ook op een vrijdag hier. Ook 's avonds en zaterdag 's voormiddags kwamen de eerste tanks in 't zicht, vanaf Uithuizermeeden. Wij naar buiten, de eerste tank stopte en vroeg: 'a mof'. Aldert antwoorde: 'no mof', nogmaals een vraag: 'a gun', 'no a gun' tot antwoord en daar trok de heele lange caravaan van gevechtswagens, jeeps, motoren, vrachtwagens en weet ik wat er niet was, het reed maar door. Alle mensen bij de straat en maar wuiven. De meeste konden niet eens juichen, het gemoed was te vol. Alzo de handen maar omhoog en gewuifd. Ze werden niet moe en de Canadezen die lachten, wat moeten die mannen een grootte voldoening genoten hebben. Dat was om elf uur voormiddags, en om twaalf uur was bij ons al bericht dat Klaas de vlag, onze Nederlandsche vlag, op het Gemeentehuis plaatste. Wij waren vrij, daarom was alles nog niet afgelopen. De Duitschers zaten nog in Delfzijl en dat heeft

nog eenige dagen geduurd. Het Duitse eiland Borkum wat een vesting was, schoot met zwaar geschut in deze richting. En de Canadezen hadden hun geschut bij Eenum en Leermens geplaatst. Ook stond er wat tussen Zijldijk en Godlinze. Dat heeft ook nog ongeveer 14 dagen geduurd. Ja toen hadt Duitsland cappituleerd. En alzo was de oorlog afgelopen. Dezelfde dag dat wij bevrijd werden, 's avonds de NSB'ers al opgepakt en al degene die als verraders bekend stonden. Nu daar heeft niet een van ons aan mede gedaan. Gelukkig niet, 't was bij mij geen oog om oog en tand om tand, maar vergeef het hun, ze weten niet wat ze doen. Dit is het relaas van ons huislijke wedervaren in de vijf jaren van bezetting. Er is nog wel veel en veel meer te vertellen. Bijvoorbeeld 3 a 4 maal veroordeeld voor het maken van oliemachines, 2 a 3 maal verbaal voor het verzenden van graan, hoe of we dat verzonden, wat wel niet toegepast werd om de controleur te verschalken. Maar dat is voor u allen van geen beteekenis, dat was voor mij een aangename afwisseling. En hiermede meen ik aan mijn belofte voldaan te hebben. Klaas zal het even met de schrijfmachine overschrijven, dan kunt ge het beter lezen. Laat s.v.p. ook uwe kinderen het lezen en in 't bijzonder Pieterke (Nelle) en haar man, de dominee. Want Pieterke heeft ons ook al geschreven.

Met vele en hartelijke groeten van ons allen

Albert Koens

Mr Smid te Zijldijk, Hoofdweg B 38

Gemeente 't Zandt

Provincie Groningen

Nederland

Het gezin van Albert Koens en Hendertje Werkman ter gelegenheid van hun 25-jarig huwelijksjubileum op 11 mei 1942

Bovenste rij, van links naar rechts:

Freerk Koens, Anje Koens, Aldert Koens, Klaas Koens

Onderste rij, van links naar rechts:

Reinder Koens, Albert Koens, Jantje Koens, Hendertje Werkman, Trijn Koens, Ebel Koens

De brief van Piet Kuiper

Op de foto op de eerste pagina van dit boekje staat ook smidsknecht Piet Kuiper. Hij was in het begin van de jaren twintig in dienst bij smid Albert Koens in de smederij te Zijldijk. Maar waar Albert Koens in de oorlog onderduikers hielp, koos Piet Kuiper voor de andere kant. Hij was lid van de Landwacht en was betrokken bij een aantal van de zogenaamde “Silbertanne-moorden”.

De Aktion Silbertanne was een codenaam voor een serie geheime moord-aanslagen die vanaf 1943 in opdracht van de Sicherheitsdienst werden gepleegd door speciale moordcommando's van Nederlandse SS-ers, oostfrontveteranen en anderen. De slachtoffers waren personen die bekend stonden als Oranjegezind of anti-Duits. Zonder enige vorm van proces werden zij, na aanbellen, doodgeschoten in de deuropening van hun woning of ergens langs de kant van de weg. De acties waren represailles voor aanslagen door het verzet op vooral Nederlandse collaborateurs.

Na de moord op de NSB-politieman Jannes Keijer in Bedum op 22 april 1944 werden in verschillende dorpen razzia's gehouden en werden een aantal Silbertanne-acties uitgevoerd. De Landwachters Piet Kuiper en Jan Kruijer moesten op 24 april 1944 Riekus Pot in Stedum doodschieten. Hij was leider van het distributiekantoor en stond bekend als anti-Duits. Dat mislukte echter, Riekus Pot raakte wel gewond maar overleefde de aanslag.

Om hun mislukking goed te maken, moest Kuiper en Kruijer de volgende dag dominee Lieve in Middelstum doodschieten. Maar die was niet thuis, daarom besloten ze om dan maar naar de onderwijzer Hendrik Heijs te gaan. Hij werd op de drempel van zijn woning doodgeschoten door beide mannen.

Na de oorlog werd Piet Kuiper tot vele jaren gevangenisstraf veroordeeld voor zijn daden. Hij zat zijn straf uit in de gevangenis van Breda.

Desondanks moet er nog wel contact gebleven zijn tussen Albert Koens en zijn vroegere knecht Piet Kuiper. Vanuit de gevangenis schreef Piet Kuiper in 1956 een brief aan mijn grootvader Albert Koens en die heeft hem later ook nog bezocht in de gevangenis. Hier volgt de inhoud van de brief:

Breda, 29/4/'56

Aan den Heer

A. Koens en Echtg.

Beste Vrienden.

Nu zul je wel even raar opkijken dat je nu een brief ontvangt vanuit Breda maar als je de naam "Gevangenis" hebt gelezen dan zal het je ook wel duidelijk zijn dat hij maar van één afkomstig kan zijn en dat is van Piet.

Voor enkele weken terug is het hier zo verandert met het schrijven dat wij ook weer eens naar een ander mogen schrijven dan alleen naar je vrouw en kinderen en dus neem ik nu de gelegenheid te baat om weer eens iets van mij te laten horen in de hoop dat ik ten spoedigste weer iets terug ontvang. Het schrijven naar mij is weer – tot op zekere hoogte – vrij en dus kunt U Uw gang gaan.

In de eerste plaats deel ik U mede dat het mij – de omstandigheden in aanmerking genomen – redelijk goed gaat. Hoewel ik de laatste tijd weer meer last van de reumatiek krijg mag ik toch wat mijn gezondheid betreft niet klagen. Ik werk thans in de meubelmakerij (reeds ± 3 jaar) en dat voldoet tamelijk goed. Eerst was ik schoenmaker (hou je vast) goed anderhalf jaar. Maar daar was ik toen net zo zat van als nu van 't meubelmaken. Enfin je hebt niet veel keus en dus eet, slaap en werk en denk niet! Vooral niet pracizeren want daar krijgen de meesten een hart- of maagkwaal van en dan beginnen ze te sukkelen, met alle gevolgen van dien.

Zoals U misschien wel zult weten gaat het nu goed en draait de zaak best. Ze willen mij in Warffum al wel weer ontvangen

maar daar brave democratische Nederlanders menen dat mijn “heropvoeding” nog niet voltooid is houden ze ons nog maar wat vast. Waarom en waarvoor weten ze natuurlijk zelf niet.

En hoe gaat het met jullie? In het bijzonder met Albert en Hendertje. Je loopt al aardig naar de 70 en dus wordt of eigenlijk gezegd is het al “avond” voor jullie. Gaat de gezondheid nog goed en ook met de kinder? Waar zijn die allen gebleven en wie zijn er nog thuis? De smederij is natuurlijk lang niet meer zo als toen ik bij U was. Wat was dat toen een mooie tijd en wat hebben wij toen gewerkt. Ik denk daar nog vaak met groot genoegen aan terug. En wat is er nu nog van het smidswerk ten plattelande over gebleven. Niet veel meer dunkt mij. En het echte smeden is natuurlijk zo goed als geheel van de baan. Of valt dat nog wat mee Albert?

Ik hoop dat U mij spoedig eens het één en ander (en niet te weinig) terug schrijft.

Doe de groeten aan A. Pruim en S. Scholtens en ontvang dan bij deze de hartelijke groeten met de beste wensen voor je gezondheid aan U allen van je Vriend

P. Kuiper.

p/s Zoals U wel zult weten ben ik al 3 x “opa” geworden en woont de hele “club” bij elkaar in. Ze zien er allen goed uit. Ik heb mijn oudste kleinkinder al bij mij op bezoek gehad en ook ik bemerk dan dat je knap oud begint te worden. Ik krijg vrij geregeld bezoek hoewel het een hele reis is (± 300 KM x 2) en dan voor twee uur bezoek, om nog maar niet over de kosten te spreken.

Hartelijk gegr. Piet

De smederij zoals die er in de oorlogsjaren uitzag